Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Published by **Kış 2021/ 8-4**
https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd https://doi.org/10.46868/atdd.

Sumer Toplum Felsefesinin İzlerinin Atasözleri ve Deyimler Üzerinden Takip Edilmesi

Elvan Eser* **ORCID: 00000-0001-5527-5413**

Yusuf Kılıç** **ORCID: 0000-0001-8024-8521**

Öz

Mucidi oldukları çivi yazısı aracılığıyla bilinenleri kadar bilinmeyenleriyle de günümüze seslenen ve akıl yürütmelerle onları tanımamıza imkân veren Sümerliler bırakmış oldukları yazılı metinler vesilesiyle sahip oldukları kültürel birikimin yanı sıra kendi toplum dinamikleri, toplumsal kuralları, normları, etik ve ahlaki değerleri hakkında da çokça şey aktarmışlardır. Sumer yazılı hazinesinin paydaşlarından olan atasözleri ve deyimler bu aktarımın aracıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim çivi yazısıyla kaydedilmiş olan atasözleri ve deyimler irdelendiğinde Sumer toplum felsefesi hakkında bilgi edinebilmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Sumerliler, Toplum Felsefesi, Atasözü ve Deyimler

Gönderme Tarihi: 24/06/2021 **Kabul Tarihi:20/12/2021**

* *Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi, Denizli Sosyal Bilimler MYO, Turist Rehberliği Programı, Denizli-Türkiye, eeser@pau.edu.tr*

** *Prof.Dr. Yusuf Kılıç, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli-Türkiye, ykilic@pau.edu.tr*

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:
Eser, Elvan- Kılıç, Yusuf.'' Sumer Toplum Felsefesinin İzlerinin Atasözleri ve Deyimler Üzerinden Takip Edilmesi.''*Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8-4, 2021, ss.1650-1686.

Tracing the Traces of Sumerian Society through Proverbs and Idioms

Elvan Eser[*] **ORCID: 00000-0001-5527-5413**

Yusuf Kılıç[**] **ORCID: 0000-0001-8024-8521**

Abstract

The Sumerians, who spoke to the present day with what is known as what is unknown through the cuneiform they invented, and who allowed us to get to know them through reasoning, conveyed a lot about their social dynamics, social rules, norms, ethical and moral values, as well as their cultural background, through the written tests they left. Proverbs and idioms, which are the stakeholders of the Sumerian written treasury, appear as the mediators of this transmission. It is possible to obtain information about Sumerian social philosophy when the proverbs and idioms recorded in cuneiform are examined.

Keywords: Sumerians, Social Philosophy, Proverbs and Idioms

Received Date: 24/06/2021 **Accepted Date: 20/12/2021**

[*] *Lecturer, Pamukkale University, Denizli Vocational School of Social Sciences, Tourist Guidance Program, Denizli-Turkey, eeser@pau.edu.tr*

[**] *Proffessor, Pamukkale University Faculty of Science and Letters Department of History , Denizli-Turkey, ykilic@pau.edu.tr*

You can refer to this article as follows:

Eser, Elvan- Kılıç, Yusuf.'' Sumer Toplum Felsefesinin İzlerinin Atasözleri ve Deyimler Üzerinden Takip Edilmesi.''*Academic Journal of History and Idea*, 8-4, 2021, pp.1650-1686.

Прослеживая следы шумерской социальной философии через пословицы и идиомы

Эльван ЭСЕР* **Юсуф КЫЛЫЧ****

ORCİD-00000-0001-5527-5413 **ORCİD-0000-0001-8024-8521**

Резюме

О социальной динамике, социальных правилах, нормах, этических и моральных ценностях, а также культурном происхождении шумер мы узнаем из изобретенной ими клинописи и письменных текстов. Пословицы и идиомы, являющиеся носителями шумерской письменной сокровищницы, передают нам эту информацию. Таким образом, изучив написанные клинописью пословицы и идиомы, можно получить информацию о шумерской социальной философии.

Ключевые слова: шумеры, социальная философия, пословицы и идиомы.

Получено: 24/06/2021 **Принято: 20/12/2021**

*Преподаватель, Университет Памуккале, Профессиональная школа социальных наук Денизли, Программа туристической ориентации, Денизли-Турция, eeser@pau.edu.tr

**Профессор, факультет естественных наук и литературы Университета Памуккале, исторический факультет, Денизли- Турция, ykilic@pau.edu.tr

Ссылка на статью:
Eser, Elvan- Kılıç, Yusuf.'' Sumer Toplum Felsefesinin İzlerinin Atasözleri ve Deyimler Üzerinden Takip Edilmesi.''*академическая история и мысль*, 8-4, 2021, cc.1650-1686.

Giriş

Medeniyetin inşası sırasında toplum mühendisliğine soyunmuş olan insan zaman içerisinde kendi koyduğu kuralların itaatkârı olmuştur. Evvel insan için bu gönüllü teslimiyet düzen adına bir zaruret iken, modern insan adına bir prangaya dönüşmüştür. Nitekim medeniyet dişlilerinde değişen şartların ortaya koyduğu yeni düzen kendi yeni nesillerini peydah etmeye başlamıştır. Zuhur eden yeni kuşaklar ise evvel insanın ortaya koyduğu ve ardılından gelen nesillerin riayet ettiği ananeleri, tabuları, kuralları, dikteleri yıkmak istemektedir. Zira ezel insan için düzenin ve uyumun dinamiği olan bu silsile modern nesil için ilerleyişin önünde bir sektedir ve atıl görünmektedir. Oysaki zamanın hırçınlığında reddiyelere maruz kalan bu kurallar bütünü medeniyet lokomotifini günümüze ulaştıran raylar hüviyetindedir. Nitekim medeniyet denilen üst yapı kültürlerin harmanıdır ve kültür insan aklının ve edebinin ortaya koyduğu muazzam bir olaydır. Dahası insan aklı pragmatiktir ve fayda sağlamayacağı hiçbir yapıya bel bağlamamaktadır. Gerçekten de kurallar bütünü olan ananeler topluma düzen getirmekte ve uyulması gereken düsturları ortaya koyarak oluşturduğu huzur ortamı neticesinde medeniyetin ivme kazanmasına fayda sağlamaktadır. Öyle ki, fert için alışkanlık haline gelmiş olan tavır, toplum için adet mahiyetini almıştır. Devamında ise ferdin ortaya çıkmış olan ananeleri hafızasında muhafaza etmesi, toplumun geleneklerinin oluşmasına imkân tanımıştır. Böylelikle bireysel olarak ferdin medeni gelişimi bir ölçüde toplumun da ilerlemesi sayılmıştır.[1] Dahası ezelden beridir zuhur etmiş olan ananeler gerek çağdaşı olan toplumlara yaşam yolculuğunda rehberlik etmeleri gerekse de bugünün insanının evvel insanı anlamlandırmasında aracı olması vesilesiyle çift yönlü bir fayda sağlamaktadır. Zira aklın ve edebin yoldaşlığında ortaya koyulmuş olan ananeler o günün insanının zihin dünyası adına pek çok bilgi barındırmaktadır. Zihin söz konusu olduğunda ise bir bilim dalı olarak felsefenin ananeler üzerinde ve onları ortaya koyan toplulukların düşün dünyasına dair fikir yürütmesi kaçınılmazdır. İşte bu hal doğrultusunda ananeler felsefenin spesifik olarak da *toplum felsefesi*nin konusu olarak kabul edilmektedir.

[1] Saide Hatun, "Şah Veliyyullah'ın Toplum Felsefesi (Kısa Bir Değerlendirme), (çev. Sıddık Yüksel), *Ondokuz Mayıs Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, Samsun 1988, s. 254.

Aristo'nun deyimiyle, insan siyasal-sosyal bir varlıktır. O'na göre, "*yalnız yaşayan ya Tanrıdır, ya da hayvan*".[2] Bilim insanları bu düsturdan hareket ederek toplum felsefesinin prensiplerini belirlemişlerdir. Buna göre toplum felsefesinin asıl amacı yalnız yaşayamayan insanın toplum içerisindeki yerini ve bu konumun fikri yapısını felsefe bakış açısıyla yorumlamaktır. Bu gaye doğrultusunda ilk önce insanın toplumsal yaşamına ve bu yaşamın paydaşlarına yönelmek gerekmektedir. Yani insanın tüm maddi ve manevi entelektüel birikimi toplum felsefesinin temel çalışma sahasını oluşturmaktadır. Tam da bu noktada toplum felsefesi geleneksel felsefeden farklılık göstermektedir.[3] Zira Topdemir'in tanımlamasıyla felsefe, "*doğal ve doğal olmayan her türlü varlık üzerine, düşünme, bilme, tanıma, öğrenme, anlama, anlamlandırma ve açıklama eylemi ve etkinliğidir"*.[4] Buna istinaden toplum felsefesi var olan her şeyi değil, yalnızca toplumu var eden insanları bir arada tutan etkenleri bilmek ve onları fikri olarak yorumlamak ister. Bu yönüyle toplum felsefesi sosyoloji bilimi ile benzerlik göstermekte ve dahası karıştırılmaktadır. Gerçekten de her iki prensip birbirine o kadar çok benzemektedir ki, aslen sosyolojinin kurucularından olan Comte'de bilimsel yapı oluşturulurken sosyoloji kavramından önce "sosyal felsefe" kavramını önermiştir.[5] Tüm bu izahlar doğrultusunda denilebilir ki, bir toplumun kültürel variyetinin ve temellerinin anlaşılabilmesi ve söz konusu toplum için kültürel birikimin faydasının irdelenmesi veyahut da kültürel birikimin faydalı hale getirilmesi öncelikli olarak o toplumun toplum felsefesinin çözümlenmesine bağlıdır. Çünkü farklı fertlerden ve dinamiklerden meydana gelen toplum, yapısı gereğince uyumsuzluklardan mürekkep bir ahenk içerisindedir. Bu çelişik hal kimi zaman farklılıklardan ziyade uyumsuzluğu, gerginliği dahası çatışmaları da beraberinde getirebilmektedir. Bu sebeple toplumlarda zuhur eden benzeri çalkantı dönemlerini bertaraf edilebilecek ve ortaya çıkan sorunlara çözüm önerileri sunabilecek düşünce sistemlerine ihtiyaç vardır. Böylesi bir ihtiyacın temini ise söz konusu olan toplumun kendi dinamikleri içerisinde aranmalıdır. Bu gibi durumlarda ortaya çıkan ihtiyacın temini bahsi geçen toplumun kültürel öz evlatları olan mitler, efsaneler, destanlar, teolojik metinler, atasözleri ve deyimler gibi pek çok yazılı ve sözlü kültür bakiyesinin içerisinde bulunabilmektedir.[6] Bu hususta Ülken'in tanımlaması dikkat çekmektedir. Fikir

[2] Mehmet Akgül, *Mitoloji ve Din*, (ed. Remzi Duran), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012, s.35.
[3] Dolunay Çölek, *Axel Honneth'in Toplum Felsefesinde Tanınma ve Özgürlük*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 11-12.
[4] Hüseyin Gazi Topdemir, "Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?", *Türk Kütüphaneciliği*, C.23, S.1, 2009, s. 120.
[5] Uğur Dolgun, *Toplum Bilim*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 50.
[6] Abamüslim Akdemir, *Toplum Felsefesi Açısından Ütopyalar*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1988, s. 7.

adamı bu noktada *"konuşmayan tek başına insanın düşündüğü şüphelidir. Düşüncenin bağlı olduğu kurallar önce dilin kurallarıdır*" demektedir.[7] Bu tanımlama ile birlikte dile ve dolayısı ile dil aracılığıyla oluşturulmuş zihinsel kültür bakiyesine dikkat çekilmektedir. Gerçekten de toplumsal çatışmalara çözüm ürettikleri bilinen başta mitolojik anlatılar olmak üzere diğer yazılı ve sözlü kültür bakiyesi; mevcudiyetini olduğu gibi bugüne ulaşabilmekteki maharetini de önce dile ardılından da yazıya borçludur. Nitekim pek çok faydasının yanı sıra insanoğlunun yaratma kabiliyetinin en muazzam tezahürlerinden biri olarak karşımıza çıkan yazı sistemi; insanlık adına ebedi hafızayı aktarması yönünden de önem taşımaktadır. Öyle ki, usla oluşturulmuş ve dille aktarılmış olan bilgi şayet yazı ile mühürlenmediyse mevcudiyetini muhafaza ederek günümüze ulaşamamıştır. Bu silsileyi takip ederek günümüze ulaşmış olan kültürel veri, tarihin yıkıcılığı karşısında yazı aracılığıyla varlığını koruyarak bir noktada kendisini toplumdan topluma geçen miras konumuna yükseltmiş ve ilk yaratıcısı olan toplum adına bugünün insanına çokça bilgi sunmuştur.

Hülasa evveli sözlü kültüre dayanan ardılından da yazı ile ölümsüzleştirilen mitolojik anlatılar, efsaneler, destanlar, teolojik metinler, atasözleri ve deyimler kültürel birer miras mahiyetindedir. Bunlar içerisinde atasözleri ve deyimler toplumların asırlar boyunca tecrübe ettikleri hadiselerin neticesinde bir kanı olarak doğmuştur. Bu yönleriyle zuhur ettikleri toplumun hadiseler karşısındaki ortak düşünce, tutum ve kanısının bir yansıması durumundadırlar. Zira bir atasözü ya da deyimle çerçevelendirilen tutumun, doğruluğu toplumun hemen hemen her bir ferdi için bağlayıcı niteliktedir. Dahası Aksoy atasözleri ve deyimler "*tanrı ya da peygamber sözü kadar inandırıcı ve kutsaldır*" diyerek sözlü kültür bakiyesinin onu var eden toplum için bir noktada hak kelamı olduğunu ve bu sebeple de koşulsuz riayet edildiğini dile getirmektedir.[8] Bu kudrete haiz olan atasözü ve deyimler diğer pek çok sözlü kültür bakiyesinde olduğu gibi toplumda zuhur etmiş olan bazı anlaşmazlık durumlarında da arabulucu ya da taraf belirleyici misyona sahiptir.[9] Başgöz'ün *Atasözleri Hakkında Atasözleri* adlı çalışmasında yer alan "*Bilge adam atasözleriyle zorlukları alt edebileceğini bilendir*" aktarımı atasözlerinin toplumsal rolü hakkında çok şey anlatmaktadır.[10]

[7] Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.1.
[8] Ömer Asım Aksoy, "Atasözleri, Deyimler", *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1962, s. 132.
[9] Ö. A. Aksoy, a.g.m., s. 132.
[10] İlhan Başgöz, "Atasözleri Hakkında Atasözleri Ya da Atasözlerinin Toplumsal Anlamı", (çev. Nurdan Tuhfe Toçoğlu), *Millî Folklor,* S. 70, 2006, s. 86.

Nihayetinde atasözleri ve deyimler kendisini var eden kültürün tarihi, dil yapısı ve değer yargıları hakkında büyük öneme haizdir. Gerçekten de atasözleri ve deyimler edebi, kültürel ve sosyal muhtevaları ile kültürel bir imzadır. Nitekim bir topluma ait atasözü ve deyimler o toplum için öncelikleri ve dahası kültürel alışkanlıkları izah etmekte mahir kanıtlardır.[11] Tarihin bilinen ilk atasözleri ise yazılı kültürü oluşturan ve bugünlere aktarılmasına vesile olan Sumerlilere aittir[12]. Görünen o ki, yazı ile tanışmış olan toplumlar gelecek nesillere aktarmak gayesiyle atasözü ve deyimlerini kaydetme ihtiyacı hissetmişlerdir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken şey, insanlık tarihi kadar eski olan bu kıymetli kelamların yazıya geçirilmeden çok evvel de toplumsal hafızanın bilgisi olarak nesilden nesle aktarılmış olduklarıdır.[13]

1-Sumer Atasözleri

Lisanın inkişafına bakıldığında; biricikliğini yitirerek teklikten çokluğa evirilen ve böylece kalabalıklaşan insanın, yaşam döngüsünde ilk evvel kendinden önce var olan diğer varlıklar karşısında hissini, acısını ve şaşkınlığını haykırdığı ve sonrasında da arzusunu izah yöntemi olarak dili yani lisanı benimsediği görülmektedir. Evvelinde tını olarak tabiat unsurlarını taklit eden beşer bu yetisine insani hüviyetini yani aklını da dâhil ederek ses yapısını ıslah etmiş ve böylece zihnen de çokluğa erişmiştir. Bu zihni çokluk insani düşüncenin ve hissiyatın kelamla karşılık bulmasına imkân tanımıştır. Böylece bin yıllar devam eden bu dilleşme çabası kökleşmiş ve aynı toplumun üyesi olan her bir fert için bağlayıcı bir iletişim aracı haline dönüşmüştür. Nitekim ilk insanların bir çabası olarak ortaya çıkarılmış olan dil, çeşitli tarih, coğrafya ve kültür şartları altında meydana gelmiş ve hali hazırda da evrimine devam etmekte olan organik bir yapıyı oluşturmuştur. Ayrıca bireyin topluluk nizamına geçişiyle zorunlu hale gelmiş olan bu yapı topluluğun kurallar bütününü oluşturan her türlü sosyolojik unsurdan etkilenmiş dahası sosyolojik vakaları da etkilemiştir. Zira toplumla harmanlanmış olan dil topluluğun devamlılığını sağlamakta da birincil vazifeli olmuştur. Hülasa belirli bir toplulukta zuhur etmiş olan kültürel unsurun söz konusu toplumun

[11] Gülden Tüm, "Atasözlerinin Değişik Kültür ve Dilleri Anlamadaki Rolü", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.5, S.4, 2010, s. 667.
[12] Çalışmanın çerçevesinin çizilmesinden ötürü Sumerlilere ait olan sınırlı sayıda atasözü ve deyim incelenmiştir. Ayrıca atasözleri ve deyimlerin ait oldukları toplumun duygu ve düşüncelerini aktarmaları bakımından diğer dillerde ve farklı bir zamanda yorumlanmaları durumunda gerçek manalarında belirli ölçüde değişimin olduğu hakikati dikkate alınarak irdelenmişlerdir.
[13] Musa Yaşar Sağlam, "Atasözleri ve Deyimlerde İmgelem", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S.1, 2001, s. 45-46.

yeni fertleri ve yeni nesilleri adına da geçerliliğinin olabilmesi kültürel bakiyenin ortak bir lisan ile geleceğe aktarılmasıyla mümkündür. Bu aktarım esnasında ise dilin hıfza denk gelmesi gerekmektedir. Zira akılda tutulamayan kelamın ne telaffuzundan ne de geleceğe aktarılmasından söz edilebilir. Bu noktada ise toplumun zihninin ve dilin doğurganlığının evlatları olan atasözleri ile deyimler kıvraklıkları ve akışkanlıkları sayesinde birer nefer gibi nesilden nesile aktarılan kültürün taşıyıcıları görevini üstlenmişlerdir. Gerçekten de uzun gözlemlere dayanılarak dillendirilmiş; öğüt ve örnekler içeren, kalıplaşmış yapılarıyla hikmetli düşünceleri aktarma gayesi güden atasözleri ile genellikle gerçek anlamından öte farklı bir görüşü aktarma çabasında olan ve bu çabaya çekici bir anlatımla can vermeye çalışan deyimler; toplum içerisinde kuşak farkı gözetmeksizin her bir ferde hitap etmeleriyle de kudretli birer sözlü kültür unsuru olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ayrıca dildeki tek bir sözcük bile bir milletin inançları, gelenekleri, kişilerin kendi aralarındaki davranış ve ilişkileri dolayısıyla maddî ve manevî kültürü hakkında bir fikir verebilmekte iken, atasözleri ve deyimler ahenkli kelam dizimleriyle üyesi olduğu toplum adına çok şey söylemektedir. Böylece bir dilin kelam hazinesindeki atasözleri ve deyimlerine bakarak o dili kullanan toplum hakkında kültürel çıkarımlarda bulunmak da mümkün görülmektedir.[14] Zira tarih ile o tarihi yaşayan toplumun dili arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Dahası bir milletin dili salt kendi tarihiyle değil, aynı zamanda ilişkide bulunduğu diğer milletlerin de tarihiyle harmanlanmıştır. Bu sebeple bir milletin dilinde oluşan atasözleri ve deyimler o milletin tarihi serüvenini, zihni algısını, estetik beklentilerini ve her şeyden önemlisi değer yargılarını aktarmasıyla da pek kıymetlidir. Bir milletin sosyal hayatında oluşarak onun millî kimliğini yansıtan ve halkın kendi karakterine uygun olarak oluşturduğu atasözü ve deyimler o halkın dünyaya bakışını, inancını, hayatı kavrayışını, Tanrı-insan, insan-tabiat vb. arasındaki yaklaşımlarını izah etmesi yönünden de değerlidir.[15] Atasözleri ve deyimlerin malik olduğu bu güçlü yapı bugünün insanına Sumerliler hakkında da zengin aktarımlarda bulunabilecek mahiyettedir.

MÖ 4000-2000 yılları arasında Güney Mezopotamya'da (Irak'ın güneyi) hüküm sürmüş ve günümüze uzanan medeniyet piramidinin ilk katmanlarını inşa etmiş olan

[14] Şebnem Aslan, Seda Uyar, "Güç: Kültürel Bağlamda Atasözleri Ve Deyimler Açılımı", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.13, S.29, 2020, s. 178.
[15] Seyfettin Altaylı, "Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 25, 2010, s. 125-126.

Sumerliler kendilerini Kengi(r) ülkesinin sakinleri olarak adlandırsalar da[16] onların bugün dillendirilen isimlerine dair ilk söylem Akadlılara aittir. Nitekim Akadlıların tarihi kayıtlarında onların yaşadığı coğrafyaya "mat Šumeri" yani "Sumer memleketi" şeklinde hitap edilmektedir. Dahası Akadça'nın lehçeleri olan Babilce ve Asurca'da da Kengi(r) kavmine "Sumeru", "Sumeraiu" veya "Sumera", yani Sumerliler denildiği anlaşılmaktadır.[17] Çeçen ve Gökçek'e göre kelimenin kökeni irdelendiğinde Akadça *šumum* yani "yüz-ten" ve *erium* yani "bakır-kızıl" anlamlarıyla karşılaşılmaktadır. Kelimeler arasında bağlantı kurulduğunda ise "kızıl yüzlü" manası ortaya çıkmaktadır ki, bu da Akadlıların Kengi(r) kavmine neden bu ismi verdiğini açıklamaktadır.[18] Zira Mezopotamya'nın yerli halkı olmayan Sumerliler tipoloji olarak yerel ve yaygın olan ten rengi yönünden farklılık göstermektedir.

Elde edilen veriler Sumerlilerin başlangıçta Türkistan, Kazakistan ve hatta Kırgız coğrafyasının doğu satında oturduklarını göstermektedir. Böylece kültür bakiyelerine dayanarak Türkistan kökenli oldukları iddia edilen Sumerlilerin Güney Mezopotamya'ya nereden geldikleri tahmin edilse de iki nehir arasına hangi yollarla geldikleri bilim dünyası adına hali hazırda sıcak bir tartışma konusu olarak güncelliğini korumaktadır.[19] Meseleye dair nazariyeler irdelendiğinde Sumerlilerin öz topraklarından çıkarak deniz yoluyla Mezopotamya'ya geldikleri yönündeki görüş diğerlerine nazaran daha çok kabul görmektedir. Buna göre Sumerliler Bahreyn (Dilmum) adalarından hareket ederek Hazar Denizi'nin güneybatısına ve daha sonra da Azerbaycan, Transkafkasya, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye üzerinden Mezopotamya'nın güneyine gelmişlerdir.[20] Sumerliler iki nehir arasına gelerek Mezopotamya'da Erudu, Ur, Uruk, Lagaş Umma, Şuruppak ve Kiş şehirleri dâhilinde tarihin ilk kent devletlerini kurmuşlardır.[21] Dünya medeniyet tarihine yön veren ve yüksek kültür zümresine dâhil olan Sumerlilere dair bir diğer bilinmezlik de onların muazzam kültür zenginliklerinin ana kaynağıdır. Sumerlilerin sahip oldukları bu kültürel zenginliğin kaynağı öz vatanları mı? Yoksa iki nehir arasında hazır buldukları bir diğer kültür ile karşılaşmaları

[16] Barthel Hrouda, *Mezopotamya*, (çev. Zehra Aksu Yılmazer), Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 23.
[17] İlhami Durmuş, "Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, *Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı*, C.5, S.17, 2018, s.182.
[18] Salih Çeçen, L. Gürkan Gökçek, "Sumerce'de Kültür Tarihimize Dair İzler", *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.1, 2005, s. 5.
[19] Jonathan R. Ziskind, "The Sumerian Problem", *The History Teacher*, C.5, S.2, 1972, s. 41.
[20] Füruzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 17-18: İ. Durmuş, a.g.m., s. 180.
[21] Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerliler*, (çev. Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2010, s. 28: Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitapevi, Bursa 2006, s. 30.

neticesinde ortaya çıkan bir harman mı? Olduğu sorusunun hali hazırda net bir cevabı bulunmamaktadır. Nitekim böylesi bir sualin yanıtı ancak onları Mezopotamya'ya ulaştıran rotanın tam tespiti ile mümkün olacaktır.[22]

Sumerlilerin kâşifi olduğu su kanalları, çömlekçi çarkı, silindir mühür vb. tüm gelişimler bir yana medeniyet adına tartışmasız en büyük buluşları yazıyı icat etmeleridir. Günümüze binlerce yıl önceden seslenen çivi yazılı metinler bize salt Sumerlileri değil, kendilerinden sonra da var olan pek çok kavmin hemen hemen her halini haber vermektedir. Zira MÖ 4. bin yılda iki nehir arasında tarihin ilk resim yazısı kil tabletlere nakşedilmeye başlanmıştır. Ardılından ise bu ön yazı türü kendi içinde geçirdiği revizyonla birlikte sistemleşerek çivi yazısının inkişafına imkân tanımıştır. Böylece söz konusu yazı sisteminin kâşifi olan Sumerliler zihinsel ve kültürel birikimlerini ilk edebi eserler olarak ortaya koymaya başlamışlardır. Şimdiye kadar ele geçen en eski edebi metin MÖ 2400'e tarihlenmekle birlikte Sumerliler bu edebi eserlerini yazıya geçirmeye büyük ihtimalle ilk defa MÖ 2500'lü yıllarda başlamıştır. Zira Sumerliler yazıya kavuştuktan sonra, hatırlarındaki bütün hikâyeleri, masalları, gelenekleri, yani kulak ananesinin hâkim olduğu yazısız devirlerden kalan bütün hatıratı yazmaya başlamıştır. Bunun nihayetinde de mitler, efsaneler, destanlar, teolojik metinler, ağıtlar, uzun ve kısa denemeler, davranış kuralları ve atasözleri ile deyimler kayıt altına alınarak ebedileştirilmiştir. Günümüzde dünyanın çeşitli müzelerinde korunmakta olan Sumerce belgelerin toplamı 100.000'leri bulmaktadır.[23] Aslına bakıldığında Sumerlilerin büyük kahramanlık mitosu Gılgamış Destanı'nda da dillendirdikleri gibi ardılına düştükleri ölümsüzlük sihrini onlara yaşam otu değil yazı vermiştir. Gerçekten de Sumerliler MÖ 2000'lı yıllarda siyasi tarih sahnesinden tamamen çekilmiş ve konuşulan dilleri bir nebze susmuştur. Buna istinaden okunan dilleri, kültürleri ve adları mucidi oldukları yazı aracılığıyla başka kavimler arasında yaşamış ve ebedileşmiştir.

Sumer kültürüne dair bu izahın ayak izlerinin atasözü ve deyimler üzerinden takip edilebilmesi mümkündür. Nitekim kalıplaşmış yapılarıyla diğer sözlü kültür ürünlerinden ayrılan atasözü ve deyimlerin muhteva yönünden de belirli bir düstur üzerinden hareket edilerek oluşturuldukları görülmektedir. Bunlar Aksoy'un Türkçe üzerindeki tasnifiyle söyle sıralanmıştır:

[22] Benno Landsberger, "Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu", (çev. Mebrure Osman Tosun), *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.3, Ankara 1944, s. 428-429.
[23] İ. Durmuş, a.g.m., s. 196.

1. Sosyal olayların gözlem ve deneme sonucu nasıl olageldiğini tarafsızca bildirenler.
2. Gözlemler neticesinde tabiat olaylarının nasıl olageldiğini belirtenler.
3. Sosyal olayların nasıl olageldiğini bildirirken, hadiselerden ders almamız gerektiğini söyleyenler.
4. Tecrübe veya mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt verenler.
5. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceleri aktararak yol gösterenler.
6. Topluma ait olan adet ve gelenekleri doğrudan bildirenler.
7. Teolojik olarak bazı inanışları bildirenler.[24]

Sumerlilerin atasözleri ve deyimleri irdelendiğinde onların bin yıllar öncesinde bu tasnife benzer ve aynı düsturla yol aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 1934 yılında Edward Chiera, Nippur koleksiyonu içerisinde yer alan ve MÖ 1800'lü yıllara tarihlenen ve müstakil olarak Sumerce yazılmış atasözleri ve deyimlerin derlendiği bir seri tabletin transkriptini yayınlamıştır.[25] Ardılından ise 1956 senesinde Samuel Noah Kramer'in asistanı Edmond Gordon çoğunluğu Nippur kenti kazılarından çıkmak üzere aralarında İstanbul Arkeoloji Müzesi verilerinin de bulunduğu Sumerce atasözleri ve deyimlerini derleyerek *Philadelphia'yada Sumerian Proverbs Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia* (Sümer Atasözleri: Eski Mezopotamya'da Gündelik Hayata Bakışlar) adı ile yayınlamıştır.[26] Yapılan tüm bu çalışmalar göstermektedir ki, Sumerliler atasözleri ve deyimler hususunda tıpkı kendilerinden sonra gelecek olan milletler kadar hassas davranmışlar ve zihinleriyle oluşturdukları atasözü ve deyimleri dilleriyle seslendirmiş, elleriyle kil tabletlere kaydetmişlerdir.

Sumerlilerin MÖ 1800'lü yıllarda oluşturdukları atasözleri ve deyimler irdelendiğinde muhteva yönünden Türkçe atasözü ve deyimleri ile şaşırtıcı derecede denklik içinde oldukları görülmektedir. Nitekim sosyal olayların gözlem ve deneme sonucu nasıl olageldiğini izah eden atasözleri ve deyimler meselesinde Sumerlilere ait olan; "*Yaban öküzünden kaçarken, yaban ineği karşıma dikildi*"[27] sözü bugün Anadolu Türkçesinde kullanılan "*yağmurdan*

[24] Ö. A. Aksoy, a.g.m., s. 133-134.
[25] Samuel N. Kramer, *Tarih Sumer'de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 99.
[26] Edmund I. Gordon, *Sumerian Proverbs: Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1959, s. 2-3.
[27] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 104.

kaçarken doluya tutulmak"[28] deyimiyle mana yönünden aynılık göstermektedir. Aynı şekilde Sumerlilere ait olan "*O tilkiyi henüz yakalamadı, fakat tasmasını yapıyor*"[29] sözü de "*doğmamış çocuğa don biçmek*"[30] deyimiyle denklik göstermektedir. Ayrıca sosyal olayların nasıl olageldiğini bildirirken, hadiselerden ders almamız gerektiğini söyleyen atasözleri ve deyimler meselesinde ise Sumerlilere ait olan "*kim bir bey gibi bina yaparsa, köle gibi yaşar, kim bir köle gibi ev yaparsa bey gibi yaşar*"[31] sözünün Anadolu coğrafyasında tema olarak pek çok atasözünde ve deyimde karşılığı bulunmaktadır. Öyle ki, "*ayağını yorganına göre uzatmak*"[32] ve "*bol bol yiyen, bel bel bakar*"[33] deyimleri buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca Sumerlilerin "*el ele adamın evi yapılır, mide mideye adamın evi yıkılır*"[34] deyimine karşılık bugün "*avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar*" söylemi Anadolu'da sıklıkla kullanılmaktadır. Meseleye bir diğer örnekte bugün Anadolu'da arkadaşlık ilişkilerine dair öğüt mahiyetinde sıklıkla tekrar edilen "*körle yatan, şaşı kalkar*" deyiminin mahiyet yönünden Sumer toplumunda da itibar edildiğini gösteren "*ben iyi cins bir at idim fakat bir katıra dokundum, araba çekmek, kamış ve arpa taşımak zorunda kaldım*"[35] sözüdür. Aynı şekilde Sumerlilere ait olan "*iyi giyinen kimse önünde herkes eğilir*"[36] atasözüne karşılık bugün Anadolu'da "*ye kürküm ye*"[37] deyimi ve "*uşak daima kirli elbise giyer*"[38] deyimine karşılık da "*terzi kendi söküğünü dikemez*"[39] söylemi kullanılmaktadır. Örneklerden hareketle denilebilir ki, insan zihninin ve insanın ait olduğu toplumun ürünü olan atasözü ve deyimler yaratıcısı olan topluluğun dili sussa da akli geçerlilikleri olduğu sürece lisan formunu değiştirerek varlıklarına farklı toplumlarda ve farklı dillerde devam edebilmektedirler.

---

[28] "Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak": Güç bir durumdan kurtulayım derken daha kötüsüyle karşılaşmak, https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).
[29] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 104.
[30] "Doğmamış çocuğa don biçmek": Ele geçeceği, ortaya çıkacağı daha belli olmayan şey için önceden hazırlık yapılması. https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).
[31] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 104.
[32]"Ayağını yorganına göre uzatmak": Mülkiyet olarak harcamalarını gelirine göre yapmak, fazla açılmamak. Fizyolojik olarak ise haddini aşmamak.https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).
[33] "Bol bol yiyen, bel bel bakar": Kazandığını bol bol yiyip ilerisi için bir şey artırmayan kişi, kazançsız kaldığı zaman acıklı duruma düşer. https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).
[34]S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 104.
[35] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 101.
[36] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 101.
[37] "Ye kürküm ye": Gösterilen saygının kişiliğe değil, giyim kuşam düzgünlüğüne olduğunu belirtmek için kullanılan söz. https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).
[38] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 101.
[39] "Terzi kendi söküğünü dikemez": İnsanlar başkalarına yaptıkları hizmetleri kendilerine yapamazlar anlamında kullanılan söz. https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).

Sumerlilerin geleceğe armağan olarak bıraktığı ve onlar hakkında bilgi edinmemizi sağlayan çivi yazısının bulunuşu kadar sistemleştirilmesi de bir mucize hüviyetindedir. Zira bu önyazı formu sistemleştirilmesi kadar kullanılması da zor bir yapıdadır. Bu sebeple çivi yazısı, kullanım gördüğü binlerce yıl boyunca hem biçimsel olarak gelişimini hem de onu kullanan kavimlerin dil yapılarına uygunluk sağlayabilmek için değişimini devam ettirmiştir. Köken yapısı resim formunda olan bu yazı tekniğine MÖ 2600'lerde, ses değeri yüklenmesiyle, evvel oluşturulan yazı tekniği salt obje ve durum izahı olmaktan çıkarak duygu aktarım aracına dönüşmüştür. Böylece yazı soyut ve somut durumları anlatabilmesinin yanı sıra insan zihninin ürettiği düşüncenin dilden gayrı ikinci ve belki daha da kıymetli bir aktarıcısı olmuştur. Bu gelişimle birlikte hem sığ manaları hem de çizim noktasında yüksek kabiliyet talebi nedeniyle zorluklara sebebiyet veren resim işaretlerinin büyük çoğunluğu yazı sisteminde atıl kalmıştır. Böylece çivi yazısı ulaşmış olduğu bu esnek ve pragmatik haliyle çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve işlerliği bakımından farklı dillere uygulanabilmiştir.[40] Ayrıca Sumerce de yapısı itibari ile çivi yazısı kadar karmaşık ve başka kavimler tarafından öğrenilmesi çok zor bir dildir. Nitekim bu zorluk onun anlaşılmasının, algılanmasının ve özümsenerek farklı milletlere aktarılmasının önünde bir ket olabilecek kadar güçlü bir olumsuzluk iken, bu zorluğu bertaraf edenler Akadlılar olmuştur. Zira Sumerce olarak ortaya konulmuş eserler Akadlılar tarafından tercüme edilip Akadçaya çevrilmemiş olsaydı Sumerlilerin kültürleri ve fikirleri dünyaya kapalı kalarak kendi siyasi coğrafyalarının çemberinde hüküm sürüp kendileriyle birlikte tarih sahnesinden silinip gidebilirdi.[41] Bu yönüyle de Sumerlilerin isim babası olan Akadların Sumer kültürünün günümüze ulaşımında da yadsınamaz bir katkısı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Böylece çivi yazısı Akad, Asur, Babil ve Anadolu memleketlerine sirayet etmiş ve yayılma alanını genişleten Sumer dili de batıya kadar ulaşma imkânını yakalamıştır. Nitekim yapılan çalışmalar ile MÖ 1400-1200'lü yıllar arasında Hitit okullarında da Sumerce metinlerin okutulduğu tespit edilmiştir. Dahası Sumerlilerin icadı olan çivi yazısı Hıristiyanlık yayılıncaya kadar Mezopotamya mabetlerinde Sumer dilinde ilahilerin söylenegelmesiyle de devam etmiştir.[42] Nihayetinde çivi yazısının bu gelişim ve aktarımı sayesinde bugün Mezopotamya, Anadolu ile kısmen İran

[40] İrfan Albayrak, Hakan Erol, "Sumerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Prof.Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı*, C.5, S.17, 2018, s. 159.
[41] Benno Landsberger, "Sümerlilerin Kültür Sahasındaki Başarıları", (çev. Mebrure Osman Tosun), *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.3, S.2, Ankara 1945, s146.
[42] Benno Landsberger, "Sümerler", (çev. Mebrure Osman Tosun), *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.5, Ankara 1944, s. 89.

ve Mısır bölgeleri ile Akdeniz dünyasının bazı memleketleri olan Sumer, Akad, Asur, Babil, Suriye, Mısır, Hitit ve Urartu toplumları özelinde Eskiçağ tarihi hakkında bilgi sahibi olabilmek mümkün olmuştur.[43]

Çivi yazısına dair farklı toplumlar arasında oluşan bu etkileşim ve yayılımın gerçekleşebilmesi Sumerlilerin ortaya koyduğu sözlü kültür bakiyelerini yazıya aktarması ile mümkün olmuştur. Nitekim kayıt altına alınan mitolojik anlatılar, efsaneler, destanlar, teolojik metinler, atasözleri ve deyimler çivi yazısının Sumerliler tarafından öğrenilmesinde ve geliştirilmesinde etkili olduğu kadar, başka milletlerce de öğrenilmesinde ve benimsenmesinde tesirli olmuştur. Ayrıca Sumerliler tarafından kayda geçirilmiş olan bu sözlü kültür unsurları içerisinde atasözleri ve deyimler diğerlerine oranla çivi yazısının yayılımında daha da yetkin biçimde karşımıza çıkmaktadır. Zira yapılan araştırmalar atasözleri ve deyimlere dair müstakil olarak ilk yazılı kayıtların MÖ 3. bin yılda Sumerliler tarafından ortaya konulmuş olduğunu ispatlasa da nicelik yönünden zenginlik gösteren tablet serilerinin tek dilde yani sadece Sumerce değil çift dilde yazılmış olduğunu göstermektedir.[44] Nitekim 19. yy'ın ilk çeyreğine gelinceye deyin devam eden incelemeler esnasında atasözleri ve deyimlere dair transkripti yapılan çivi yazılı tabletlerin tek dilli değil, Sumerce ve Akatça olmak üzere çift dilli yazılmış oldukları saptanmıştır.[45] Çünkü atasözleri ve deyimler çivi yazısı öğrenmek gayesinde olan öğrencilerin eğitim aldığı okulların müfredatlarında ders olarak işlenmiştir. Öyle ki, Nippur kenti kazılarında bulunan atasözü ve deyimler tabletlerinin öğrencilere gerek çivi yazısını öğretmek gerekse de dilin gramer yapısını çözümlemek ve kelime dağarcığını zenginleştirmek gayesiyle tekrar tekrar yazdırılmış olduğunu göstermektedir. Bu izah Nippur kazılarında ortaya çıkan çift dilli atasözleri ve deyimlerin gerekçesini açıklamaktadır. Nitekim Akadça ve Sumerce çift dilli yazılmış olan bu atasözü ve deyimler listeleri Akadlı öğrenciler tarafından Sumerceyi öğrenmek gayesiyle oluşturulmuştur. Bu durum atasözleri ve deyimlerin kopyalanması ve öğrenmesinin daha kolay olması amacıyla kısa cümlelerin tercih edildiklerini gösterdiği gibi, kültürel kimliğin en önemli unsurlarından olması nedeniyle gerek kâtiplerin gerekse de öğrencilerin hıfzlarında muhafaza ettikleri kelamlar olmaları bakımından da önemlidir.[46]

[43] İ. Albayrak, H. Erol, a.g.m., s. 159.
[44] M. Y. Sağlam, a.g.m., s. 45-46.
[45] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 99.
[46] Bendt Alster, Takayoshi Oshima, "A Sumerian Proverb Tablet in Geneva With Some Thoughts on Sumerian Proverb Collections", *Orientalia* , C.75, S.1, 2006, s. 35-39.

2-Sumer Atasözleri Ve Deyimleri Üzerinden Toplumun Değer Yargılarını Yorumlamak

a. Atasözleri Ve Deyimler Üzerinden Sumer Aile Kavramını Okumak

Yazılı tarihten bu yana varlığı sabit olan ve toplumun mikro dinamiği olarak kabul edilen aile teşkilatının nasıl ve hangi itici güç sebebi ile oluştuğu bilim insanları tarafından akıl yürütmeler aracılığıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Gerçekten de nasıl bir sebep veyahut hangi zaruret iki farklı cinsiyeti üyesi bulundukları toplum içerisinde birbirlerine kenetlemiş ve bu bağlılık onları diğerlerinden farklılaştırmıştı. Meselenin tezahürüne dair ortaya atılan görüşler arasından en baskın olanı aile mefhumunun promuscity yani cinsel serbestlik yoluyla ortaya çıktığıdır. Bu teoriye göre ilk defa ailenin meydana gelişinde insan doğasında mevcut bulunan cinsel güdüler etkin olmuştur. Bunun bir getirisi olarak da aile doğal bir davranış olarak toplum içerisinde alt bir topluluk olarak vuku bulmuştur. Bu iddiaların dayanak noktası ise bugünkü bazı ilkel toplumlarda böylesi bir hayatın kalıntılarının bulunuyor olmasıdır. Ailenin inkişafına dair ortaya atılan bir diğer teori ise aile mefhumunun insanoğlunun yaradılışından beri var olduğu görüşüdür. Bu görüşün savunucuları ise teorilerine ispat noktasında semavi dinlerin kutsal kitaplarını göstermektedirler. Buna göre kutsal kitapların ilk insanlar olarak işaret ettiği Hz. Âdem ile eşi[47] ilk defa aileyi kuran kişiler olarak adlandırılmaktadırlar. Onlara göre aile bir nizam işidir ve bu düzenin ilk insandan beri var olması gerekmektedir.[48] Tüm bunlara istinaden ailenin varlığına dair ortaya atılan diğer bir teori ise aile kavramını günümüze daha yakın bir zamana tarihlemektedir. Nitekim bu görüşe göre aile avcı-toplayıcı dönemde klan yapısıyla birlikte başlamıştır. Söz konusu bu teori, klan aileyi oluşturan fertlerin yaşam gayesinin, inanç, adet ve kültür yönünden harmanlamış ve bir arada bulunarak aileyi üretmiş olduklarının ispatı durumundadır. Buna göre klan, aileye nizam vermekte ve onu kurumsallaştırarak sistemleştirmektedir. Bu yönüyle de aile doğal bir oluşum değil, sosyal düzenin bir yaptırımıdır.[49] Bu yaptırım bir adım ötesinde toplumu oluşturan fertleri kadın ve erkek olmak üzere cinsiyetçi bir ayrıma tabi tutmuş ve bu yöntemle de toplumsal cinsel roller ortaya çıkmıştır. Bu silsilenin nihayeti olarak da ister kadın olsun ister erkek toplumsal düzen içerisinde tutunmak isteyen fert toplumun kendisinden

[47] Hz. Âdem ve eşi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yusuf Kılıç, Elvan Eser, "Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)'nun Eskiçağ Yakındoğu Toplumlarının Kültürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı*, C.5, S.17, 2018.
[48] İslam Can, "Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü Ve Yarını", *Sistematik Aile Sosyolojisi*, (ed. Mustafa Aydın), Çizgi Kitapevi, Konya 2013, s. 66-69.
[49] İslam Can, a.g.m., s. 73.

beklediklerini yerine getirdiği sürece toplum nezdinde kabul görmeye başlamıştır. Bu kural ve beklentilere sosyal norm adı verilmektedir.[50] Toplumun fertten beklediği bu toplumsal rollerin ve normların öğrenildiği yegâne birincil merkez ise yine toplumun bir alt yapısı olan ailedir. Zira aile mefhumu, bu cinsiyetçi roller üzerine kurgulanmış ve kuralları koyan merci olarak söz konusu kuralları aktarma vazifesi de üstlenmiştir. Nitekim toplum nezdinde yenidoğanı biyolojik olarak hayata kavuşturmakla yükümlü olan kadın ve erkek ebeveyn olarak da onu hayatta tutmak ve toplumsal düzene hazırlamakla görevlidir. Gerçekten de çocuk ilk defa ebeveynin bu görevinin icrası sırasında kadın ve erkek figürleriyle tanışmakta ve kendi rol modellerini taklit ve takibe başlamaktadır. Böylece aile erkek ve kız çocuklarına farklı ve cinsiyetçi roller biçmekte, sosyo-kültürel olarak farklı ilgi alanlarına yönlendirmek ve farklı nesnelere ya da bu nesnelerin özelliklerine ilgi duymalarını sağlamaktadır.[51] Bu düsturun Sumer toplumu tarafından da kabul gördüğü atasözleri ve deyimleri incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim erkek çocuklarının yaşları ve cinsiyetleri gereğince sergilemesi gereken hal ve tavırlar yine toplum tarafından belirlenmiş ve bu belirleyici tesir birey üzerinde diktede bulunmaktadır. Meselenin tezahürüne dair atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Hareketlerin çocukça, onlarda erkeksi hiçbir şey yok*".[52]

Görüldüğü üzere tenkit içeren bu söylem erkek bireylere yaşlarına ve cinsiyetlerine uygun bir hal içerisinde bulunmalarını dikte etmektedir.

Özellikle Neolitik Çağ'la birlikte toplumsal yaşamda yerleşik nizamın benimsenmesi kadın ve erkek arasındaki cinsiyetçi rollerde ve iş bölümünde daha net ayrımlara gidilmesine zemin hazırlamıştır. Böylece erkekler hammadde olarak kabul edilebilecek hayvansal ve tarımsal mahsulün yetiştirilmesinden sorumlu tutuluyorken, kadın ise elde edilen ürünün işlenmesinden ve form değiştirmesinden mesul görüşülmüştür. Nitekim doğurganlığıyla tanrısal bir güce de sahip olduğuna inanılan kadın var olan ürünü başkalaştırarak (yünü eğirmesi, eğirdiği yünü ip haline getirmesi, ipi dokuma aracı olarak kullanması ..vb) tanrısal yetisini bir kez daha kullanmıştır. Zira kadın Neolitik ve öncesindeki çağda her dem doğurganlığı ile kutsanmış bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü dönem insanının zihninde yaşamın devamı doğurganlığın devamı ile özdeş kabul edilmiştir. Bu döngüyü

[50] İbrahim Akkaş, "Cinsiyet Ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı", *EKEV Akademi Dergisi*, ICOAEF Özel Sayısı, 2019, s.102.
[51] İ. Akkaş, a.g.m., s.106.
[52] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 58.

gerçekleştirebilen ise kadındır ve bu sebeple de kadın tanrısal kudretin yeryüzündeki yansımasıdır. Dahası kadın bir insanın yaradılışında tanrı kadar maharetli ve onun kadar sorumludur. Zikredilen bu kelamların Sumerliler tarafından da bir düstur olarak kabul edildiğinin en iyi kanıtı ise atasözleri içerisine gizlenmiştir. Nitekim Sumerlilere ait olan atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Sapık bir çocuğu annesi asla doğurmamalıydı, Tanrı onu asla yaratmamalıydı*".[53]

İfadeden anlaşıldığı üzere Sumerlilerin zihin dünyasında toplumsal düzene uymayan, ahlak noktasında sorunlar yaşayan ve yaşatan bir bireyin dünyaya gelmesinden annesi kadar Tanrı, Tanrı kadar da annesi mesul tutulmuştur.

İlerleyen tarihsel süreçle birlikte evdeki ve ev dışındaki cinsiyetçi iş bölümü aile nizamı içerisinde de hiyerarşik bir yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim o dönem insanının değişen zihin yapısı kadının tanrısal yaratma lütfunun erkeğin temin ettiği hammaddeye bağlı olduğunu algılamış ve kanıksamıştı. Dahası değişen bu zihin yapısına dönemin savaş koşulları da eklenince aile nizamında otoriter erkek egemen dönem vuku bulmuştur.[54] Bu değişim kadını üretim erkliğinden bir noktada ev nizamının içine çekmiştir. Böylece kadın; doğurmak, doğurduğunu büyütmek ve günlük ev işlerini idame ettirmek gibi döngüsel bir silsilenin lideri ve sorumlusu haline dönüşmüştür. Meselenin yazılı dönemdeki ilk izlerine Sumer toplumunda rastlamak mümkündür. Zira Sumerlilere ait olan ilgili atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Karım mabette, annem aşağıda nehirde ve ben burada açlıktan kıvranıyorum*".[55]

Görünen o ki, Sumer toplumunda yemek yapmak kadının vazifesi olarak düşünülmekte ve bu vazife yerine getirilmediği takdirde ataerkil yapı içerisinde erkeğe hayıflanmak için hak tanınmaktadır. Pek tabi ki, Sumer toplumunda vuku bulan bu cinsiyetçi iş bölümünde erkek bireylerin de görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Nitekim kadının ev işlerinden mesul tutulmasına karşılık erkek de evin geçimini sağlamak, aile bireylerinin

[53] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 124.
[54] Mustafa Çapar, "Toplumsal Cinsiyet ve İşbölümü", *Bilim-Eğitim-Toplum Dergisi*, 2006, s. 61.
[55] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 102.

özellikle ekonomik noktada ihtiyaçlarını temin etmekle görevlendirilmiştir.[56] Yine konuyla alakalı Sumerlilere ait olan atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Kim karısına veya çocuğuna bakmıyorsa, onun burnunda tasması yoktur*".[57]

İfade irdelendiğinde Sumer toplumunda erkeğin vazifesinin net olduğu ve görevini yerine getirmediği takdirde kölelerin burnuna takılan tasmaya atıfta bulunularak toplum içerisinde bu şekilde muamele göreceği vurgulanmaktadır.

Aile mefhumu söz konusu olduğunda kurumun oluşumunda itici güç olarak vazifeli olan toplumun tesiri yadsınamaz. Lakin söz konusu olan aile yapısının temel taşı olan evlilik birlikteliğinin devamı salt toplumsal diktelere ve kurallara da bağlanamaz. Zira kadın ve erkek arasında vadesi ömür boyu olarak taahhüt edilen bu birlikteliğin devamlılığı duygusal ve tensel bir uyumun varlığı ile mümkündür. Pek tabi ki, bu uyumun yakalanamadığı durumlarda da evlilikler sosyo-ekonomik yaptırımlar yüzünden sürdürülebilmektedir. Fakat temelinde bu tür evlilik birlikteliklerinin olduğu yapılarda sağlıklı aile bağlarının oluşturulabilmesinden bahsedilemez. Nitekim sağlıklı bir aile bağının kurulabilmesi evlilik uyumunun, evlilik doyumunun ve evlilik bütünlüğünün mevcut bulunması ile mümkündür.[58] Zira bu silsile devamında evlilik de mutluluğu getirecektir. Aslında genel anlamda mutluluk, göreceli bir kavram olup, bütün bireylerin yaşamları boyunca içinde olmak istedikleri ve ulaşmak için çaba gösterdikleri, maddi ve manevi açıdan kendilerinde meydana gelen doyuma bağlı olarak hoşnutluk yaratan, insan ilişkilerini belirleyen biyolojik ve psikolojik bir durumdur.[59] Böylesi bir durumun yakalanabilmesi ve uzun vadede devamlılığının sağlanabilmesi ise bireyin hayatını idame ettireceği ortamın mutluluğu ile doğru orantılıdır. Bu sebepledir ki, toplumun bir noktada diktesi ve zarureti olan evlilik, bireyin gayesi olan mutlulukla örtüşmelidir. Sumer toplumunda da evlilik bireysel mutluluk için bir formül olarak görülmüştür. Bu sebeple de atasözleri ve deyimlerde evliliğin mutluluk getirdiği vurgulanmıştır. Ayrıca evlilik kadar boşanmanın da doğal kabul edildiği toplum düzeninde bireyin evlilik temelli mutluluğu

[56]Burak Köksal, Tahsin İlhan, "Evlilik Rol Beklentileri Ölçeğinin Geliştirilmesi", *Ege Eğitim Dergisi*, C.19, S.1, 2018, s. 304.
[57] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 102.
[58] Evrim Erbek, Emrem Beştepe, Hülya Akar, Nezih Eradamlar, R. Latif Alpkan, "Evlilik Uyumu", *Düşünen Adam*, C.18, S.1, 2005, s. 40.
[59] Yadigar Aluş, Suzan Selçukkaya, "Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.2, 2015, s.154.

yakalayamadığı durumlarda da boşanmanın bir hak ve bir gereklilik olduğu ifade edilmiştir. Meseleye dair atasözünün tercümesi ise şu şekildedir:

"(Erkeğin) *mutlu olmak için: evlenmek, onun bittiğini düşününce: ayrılmak*".[60]

Gerçekten de mutsuz bir evliliği sürdürmenin genel mutluluk, yaşam doyumu, benlik saygısı ve genel sağlıkla olumsuz yönde ilişkili olduğu bilinmektedir.[61] Fakat burada dikkat edilmesi gereken şey şudur ki, Sumerliler bu hali salt erkek özelinde değerlendirmişlerdir. Zira yine meseleyle alakalı başka bir atasözünün tercümesi de şu şekildedir:

"*Evde huzursuz bir kadın, acıya acı katar*".[62]

Anlaşılan o ki, Sumerliler her iki cinsiyeti de bağlayan evlilik kavramını salt erkeğin mutluluğu için bir aracı kurum olarak kabul etmiş ve mutluluk beklentisinin yakalanamamasının mesulü olarak da kadını göstermişlerdir. Oysaki huzur, literatürde kişisel anlamda ele alınmış ve içsel bir rahatlık, sakinlik, dinginlik gibi kişinin kendisiyle barışık olmasını, kendini güvende hissetmesini sağlayan içsel uyum ve denge hali olarak tanımlanmış ve kişinin huzurunun ilişkili olduğu diğer kişilerin de huzuruyla doğru orantılı olduğu vurgulanmıştır.[63] Bu da göstermektedir ki, evlilikte vuku bulan huzursuzluğun temelinde kadın ya da erkek fark etmeksizin partnerinin karşı tarafa yaşattığı ve yansıttığı olumsuz tutumun etkisi vardır. Yine atasözleri ve deyimlerden hareketle Sumer aile yapısı irdelendiğinde kadının evlilik sürecinde eşinden yegâne beklentisinin sadakat olduğu görülmektedir. Nitekim meseleye dair zikredilen atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Eşinin kucağına genç bir kadının oturmaması emsalsiz bir şey*".[64]

Görünen o ki, Sumer toplumunda sadakat kadının erkekten beklentisi durumundadır. Böylesi bir beklentinin varlığı Sumer toplumu içerisinde erkek nezdinde çok eşli bir yapının varlığına da işaret etmektedir.

---

[60] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 103.
[61] Nergis Canbulat, Zeynep Cihangir Çankaya, "Evli Bireylerin Öznel İyi Olma Düzeylerinin Yordanması", *Ege Eğitim Dergisi*, C.15, S.2, 2014, s. 571.
[62] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 102.
[63] Pınar Özdemir, "Ailelerin Üzerinde Durduğu Fay Hattı: Aile Huzuru, Nitel Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.51, 2020, s. 22.
[64] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 47.

Sumerlilerin aile ve akrabalık ilişkilerine bakıldığında ebedi bir bağ olduğu görülmekte ve aile bağlarının arkadaşlık bağlarına kıyasla daha sağlam ve kalıcı olduğu vurgulanmaktadır. Meseleye dair atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Arkadaşlık bir gün sürer, akrabalık daima devam eder*".[65]

İkili münasebetlerde arkadaşlık ilişkilerinden ziyade akrabalık bağının yeğ tutulmasının temelinde kan bağı kadar etken olan bir diğer sebepte ekonomiktir. Zira akrabalar arasında zorunlu gelişen ortak mallar ve miras hakkı gibi konular bireylerin ikili ilişkilerine de bir devamlılık getirmektedir.[66] Sumer toplumunda akrabalığa dair zikredilen bu bağ evvelinde çekirdek aile denilen yapıyı daha sonra da geniş aileyi bağlamakta ve nihayetinde halka büyütülmektedir.

Sumerlilerde çekirdek aile yapısının toplumsal düzlemde büyük değer taşıdığı görülmektedir. Çekirdek aile kavramı ilk kez 1949 yılında antropolog Robert Murdock tarafından kullanılmış[67] olmasına rağmen yapının kökeni aile mefhumu kadar eskidir. Kısaca çekirdek aile; anne, baba ve ailenin evlenmemiş çocuklarını kapsayan bir aile tipidir. Bu yönüyle kalabalık aile yapısı ortaya çıkmadan önce çekirdek aile yapısının varlığından söz edilebilir. Zira zaman içerisinde evlilik yoluyla çekirdek ailelerin çoğalması geniş aile mefhumunu meydana getirmiştir. Toplumdaki her bir zümrede olduğu gibi kendi içerisinde bir sistematiği bulunan geniş aile yapısı yazılı olmayan kuralların riayet edildiği bir meclistir. Ataerkil aile düzenlerinde bu meclisin asil üyeleri baba soyundan gelmektedir. Buna istinaden evliliğin ve soyun devamlılığı için zaruret olan ve meclise sonradan dâhil edilen kadın (gelin) eşi geniş ailenin lideri oluncaya kadar ailenin asil üyesi olmaktan mahrum bırakılmış ve "gelin" sıfatlandırılmasıyla konumlandırılmıştır. Aslına bakıldığında soyun devamlılığında erkek kadar etkin olan kadın ataerkil yapı içerisinde kültürel bir uyuşmazlık sebebi olarak görülmüş ve asil üye olarak adlandırılan diğerlerinden önem ve değer bakımından aşağıda tutulmuştur. Ataerkil bir sisteme oturmuş olan Sumer aile yapısında da bu tür bir yaklaşımın olduğu atasözleri ve deyimlerden anlaşılmaktadır. Meselenin izahına dair Sumer atasözünün tercümesi şu şekildedir:

---

[65] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 103.
[66] Ferhunde Özbay, *Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri*, Türkiye Aile Yapısı Araştırması İleri Analiz Raporu Ankara: TC Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İPSOS, Ankara 2014, s.3.
[67] İslam Can, "Moderniteden Postmoderniteye Ailenin Ontolojisi Ya Da Modern Çekirdek Aile Çerezleşiyor Mu?", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s.54.

"*Çöl matarası adamın hayatıdır,*

Pabuç adamın gözüdür,

Karısı adamın geleceğidir,

Oğul adamın sığınağıdır,

Kızı adamın kurtarıcısıdır,

Gelin adamın cehennemidir.[68]"

Görüldüğü gibi Sumer toplumunda ailenin asil üyesi olarak kabul edilen oğul ve kız kavramları yüceltilirken ailenin ikincil üyesi olan gelin ancak liderin eşi konumunda zikredildiğinde mertebe kazanmaktadır. Nitekim çekirdek aileye sonradan dâhil olan ve söz konusu ailenin hem kültürel hem de biyolojik olarak genişlemesinde katkıda bulunan "gelin" kavramı günümüzde de pek çok ataerkil toplumda olduğu gibi suni doku uyuşmazlığı sebebiyle birinci ailenin üyesi olmaktan ziyade ailenin genişletilmesinde zorunlu bir paydaş olarak kabul edilmektedir. Bu zorunlu birliktelik kimi hallerde devamında çatışmaları da getirmektedir. Nitekim günümüzde de evliliklere dair yaşanan sorunlardan pek çoğu erkeğin ailesinin gelin konumundaki kadını kendi ailelerinin bir üyesi olarak benimsememesinden kaynaklı yaşanmaktadır. Yaşanan bu uyuşmazlık hali pek çok toplumun atasözlerine ve deyimlerine de sirayet etmiştir.[69] Sumer atasözünde yer edinen "gelin adamın cehennemidir" söylemi de bunun bir yansımasıdır.

b. Sumer Atasözleri Ve Deyimleri Üzerinden Ahlak ve Etik Değerlerini Takip Etmek

Yunanca "ethos-ethikos" kelimelerinden türetilmiş olan "etik" sözcüğü yine Yunancada mana değeri olarak "ahlâk sistemi, ilke, insan davranışı, gelenek" anlamına gelmektedir. Nitekim bir toplumda zuhur eden herhangi bir olayın etik açıdan konumu söz konusu toplumun ortak tutumu neticesinde belirlenmektedir. Bu tespitin yapılabilmesinde ise toplum tarafından itibar gören ahlak kuralları referans alınmaktadır. Böylece etik, insanlara işlerin

[68] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 103.
[69] Gelin, kaynıvalide/kayınpeder ilişkileri: Daha geniş bilgi için bkz. Özlem Altunsu Sönmez, "Gelin Kaynana Çatışması Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.19, 2019.

ahlak çerçevesinde nasıl yapılması gerektiğine dair yol göstermektedir.[70] Etik algısının itici ve yapılandırıcı gücü olarak görülen ahlak ise Arapça "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğulu olarak tabiat, huy, karakter, hal ve hareket tarzı gibi manaları taşımaktadır. Türkçede ise ahlak, toplumun bir ferdi olan insanın başka insanlarla ve diğer varlıklarla belirli kurallara göre gerçekleşen ilişkilerinin toplamı olarak görülmektedir.[71] Aslında etik ve ahlak kavramları birbiriyle yakın gibi görünseler de "ahlak" kavramı "etik" kavramının yapılandırıcı kuvvetidir. Etik, geçmişten günümüze bireyin davranış ve eylemlerinin; ahlaki açıdan doğru olup olmadığının değerlendirmesinden doğmuştur.[72] Dahası etik ve ahlak felsefenin de dalları olarak salt toplumsal nizamda değil, düşünce sistemi üzerinde de etkin iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Öyle ki, etik ve ahlak zihne sirayet eden düşüncede veyahut zihnin ürettiği görüşte aranan temel iki düstur olarak kabul edilmektedir. Bu bütünleyici yapının Sumer toplumunda da karşılık bulduğu görülmektedir. Nitekim toplumun hüviyet imzası niteliğinde olan atasözlerinde ve deyimlerinde etik ve ahlak kavramları çerçevesinde kararlar alındığı ve bunların birer dikte olarak yine atasözleri ve deyimler aracılığıyla topluma aktarıldığı görülmektedir. Zira meseleye dair Sumerlilere ait olan deyimin tercümesi şu şekildedir:

"*Kim gerçekle yürürse yaşam üretir*".[73]

Aslen yaşamı ve yaşama dair her şeyi bahşedenin tanrılar olduğuna inanan Sumerlilere ait olan bu deyimin tercümesinden anlaşıldığına göre yalan söylemenin ahlaksızlığına değinmeden doğrunun ve gerçekle hareket etmenin tanrısal bir erdem olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte Sumer toplumunda kötülüklerin karşısında sessiz kalınmaması gerektiği fikri hâkimdir. Zira yine konuyla alakalı olarak Sumerlilere ait olan deyimin tercümesi şu şekildedir:

"*Var olan kötülüğe karşı kayıtsız olma*".[74]

Yine aynı konuyla alakalı olarak dile getirdikleri bir başka deyimde de haksızlıklar karşısında sessiz kalınmamasını şu sözlerle izah etmişlerdir:

---

[70] Kadir Aktaş, "Etik-Ahlâk İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.2, 2014, s.23.
[71] Yener Özen, "Etik Mi? Ahlak Mı? Modernite Mi? Medeniyet Mi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.5, 2011, s.68.
[72] K. Aktaş, a.g.m., s.23.
[73] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 41.
[74] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 52.

"*Kör bir adam gibi davranma*".[75]

Sumerlilerin haksızlıklar karşısında erdemli davranmalarının yanı sıra hadiselere vicdani yönden de yaklaştıkları görülmektedir. Meseleye dair en güzel örneklerden birinin tercümesi şu şekildedir:

"*Zaten boynu kesilmiş olanın, boynunu kesmeyin*".[76]

Yani tercümeden anlaşıldığına göre yasalar aracılığıyla zaten cezalandırılmış olan kişinin bir de toplumsal yönden cezalandırılmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte Sumerliler için değerli kabul edilen bir diğer erdemde mütevazı tavırdır. Zira binlerce yıl önceden bizlere seslenen Sumerliler enaniyetle davranmanın ve yasal hüviyeti olmadığı halde başka insanları yargılamanın ne kadar kötü bir karakter olduğunu vurgulamışlardır. Nitekim meseleye dair atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Hiç kimseye "ne kötü bir şey yaptın" deme*".[77]

Sumer toplumunda akli yetinin ve akıl yolu ile alınan kararların etik ve ahlak kuralları ile alınanların pekiştiricisi ve dahi öncüsü olduğu düşünülmektedir. Meseleyi izah edecek atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Akıl sebat ettiği zaman, koruyucu deha (tanrı) onu güçlendirir*".[78]

Nitekim deyimin tercümesinden anlaşıldığına göre Sumer toplumunda aklın ışığında üretilen fikirler veyahut alınan karalar tanrı koruması altındadır. Böylelikle aklı ile karar alan kişinin yanılgıya düşme olasılığının ortadan kalktığı düşünülmektedir. Yine akıl söz konusu iken, Sumerlilerde toplumsal bir akli aydınlanmanın önemsendiği görülmektedir. Zira bir kişinin aklı ışığında herhangi bir meseleye izah getirmesi salt onun zihninin aydınlığıyla ya da ürettiği fikrin faydacı veyahut doğru olmasıyla alakalı olmadığı, söz konusu fikrin veya izahın toplumun geri kalanı için de anlaşılabilir bir mana ederinin olması gerektiği vurgulanmıştır. Meseleye dair kaydedilen deyimin tercümesi şu şekildedir:

"*İzah ettiğiniz yorumları kim dinleyecek*".[79]

[75] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 54.
[76] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 42.
[77] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 48.
[78] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 51.

Sumerliler felsefi yönden toplumda zuhur eden her hadisenin bir sebebinin olduğuna inanmaktadırlar. Bu inanç onların atasözü ve deyimlerine de yansımıştır. Zira meseleye dair kaydedilen Sumer atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Çiftleşmeden gebe kalınmaz, yemeden şişmanlanmaz*".[80]

Görüldüğü gibi Sumerliler toplumsal her bir hadisenin bir sürecin ve sebebin sonucu olduğunu dile getirmişlerdir.

Sumer atasözü ve deyimlerinde dikkati çeken bir diğer tema da onların zamana verdiği değerdir. Nitekim ortaya koydukları atasözü ve deyimler muhteva yönünden irdelendiğinde toplumsal hadiselerin yarattığı veyahut yaratacağı tesirin etkisinin azalması ya da artması için uygun zamanın gelmesi veya üzerinden belli bir sürenin geçmesi öğütlenmektedir. Konuya dair kayda alınan atasözü ve deyimlerin tercümesi şu şekildedir:

"*Bu bir süre meselesi*".[81]

"*Şimdi hiçbir şey seçmeyin, bekleyin daha sonra meyve verecek*".[82]

Yine zamana dair dillendirilen ve şu anda sonuçları sebebiyle kayıp gibi görünen vakanın zamanla bir kazanca dönüşeceğine dair telkinde bulunan atasözünün tercümesi ise şu şekildedir:

"*Boyun eğmede verilen şey bir meydan okuma aracı olur*".[83]

Toplumsal nizamı akli bakış açısı ile etik ve ahlak kuralları doğrultusunda şekillendirmeye çalışan Sumerliler bu nizamın dışında hareket eden bireylerin tanrısal güç tarafından cezalandırılacaklarına da inanmışlardır. Nitekim meseleye dair kayda geçen Sumer deyimin tercümesi şu şekildedir:

"*Sahtekârlığı bittiğinde* ^{d}*UTU (Güneş Tanrısı) onu nereye taşıyacak*".[84]

---

[79] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 57.
[80] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 100.
[81] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 48.
[82] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 57.
[83] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 44.
[84] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 41.

Sumer toplumunda Güneş Tanrısı ^{d}UTU Akadça *Šamaš* adaletin koruyucusu olarak kabul edilmiştir. Onlara göre güneş karanlıkları nasıl aydınlatıyor ise Güneş Tanrısı ^{d}UTU da suçu ve suçluları bilinmezlikten yani karanlıktan çıkaracak kudrettedir.[85] Bu sebeple yargıçlar mahkemede ^{d}UTU'dan aldıkları hak ve sorumlulukla yargılama yapmışlardır. Yukarıda tercümesi verilen deyimde de her suçlunun mutlaka bir gün ^{d}UTU tarafından tespit edileceği ve cezalandırılacağı vurgulanmıştır.

Toplumsal nizamda ahlaksızlığa karşı yargı dağıtan pek tabi ki sadece Güneş Tanrısı ^{d}UTU değildir. Nitekim yaygın kanıya göre kişi yapıp ettiklerinden dolayı başta kendi tanrısına karşı sorumludur. Kişinin sorumluluk duyduğu bu tanrı ise onu cezalandıracak olan ilk tanrının karşılığıdır. Dahası kendi tanrısına karşı sorumluluğunu yerine getirmeyen ve bu hal doğrultusunda cezalandırılan bireylerin yakarışları ve duaları başka tanrı tarafından da kabul görmemektedir. Meselenin açıklık getiren Sumerlilere ait atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Onu cezalandıran kendi tanrısıdır, başka kurtarıcı tanımaz*".[86]

Sumerlerde bazı hallerde toplumsal nizam içerisinde gerek yasalar önünde gerekse de tanrı katında etik ve ahlak yönünden sorun yaratan insanların cezalandırılması veyahut cezanın gecikmesi toplumun diğer fertleri tarafından tepkiyle karşılanmakta ve bu durum karşısında da fertler kendi temennilerini atasözleri ve deyimler aracılığıyla aktarmaktadır. Meseleye dair kaydedilen atasözü şu şekildedir:

"*Vebalı bir şehre, onu bir eşek gibi zorla sürmek gerek*".[87]

Atasözü irdelendiğinde tüm Yakındoğu toplumlarında olduğu gibi Sumerlilerde de veba (NAM-UŠ) ölümcül ve önlenemez bir hastalık olarak görülmüştür. Dahası veba sebebiyle gerçekleşen ölümlerin tanrı gazabı olduğuna inanan Sumer toplumu için bu söylem bir noktada tanrısal adaletin biran evvel tecellisi için bir temenni gibi de görünmektedir.

c. Sumer Atasözleri Ve Deyimleri Üzerinden Ekonomik Değerlerini Takip Etmek

Genişleyen toplumun birleştirici unsuru olarak kabul edilen toplumsal ekonominin, oluşumunda söz konusu olan kitlenin yaşadığı coğrafya ve zaruri olarak ihtiyaç duyduğu meta

[85] Yusuf Kılıç, Elvan Eser, "Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar", *Belgi Dergisi*, S. 11, 2016, s. 136.
[86] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 45.
[87] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 74.

etkindir. Tarihsel ekonomik serencama bakıldığında ihtiyaç ekonomisinin toplumsal ekonomiye evriminde artık ürünün rol oynadığı görülmektedir. Artık ürünün ortaya çıkabilmesi ise toplumun yaşadığı coğrafyanın imkânları ve ikramları doğrultusunda kendi ihtiyacını temin etmesi ve bu teminin doygunluğa ulaşmasıyla mümkündür. Nihayetinde elde edilen bu ürün fazlası toplumsal ekonominin temel sermayesini oluşturmaktadır. Oluşan bu sermaye temelli ekonomi ise toplumsal ekonomik zümrelerin oluşmasına ortam hazırlamaktadır. Nitekim ekonomik gelişmişlik bir noktaya kadar birleştiriciliğinin yanı sıra toplumsal katmanları ve çözülmeyi de beraberinde getirmektedir. Oysaki Ülken'e göre ekonomi toplumsal düzende fertleri bir arada tutmada kudretli bir güçtür. Dahası metanın üretimi bu üretim paydaşlarını kendi nevinde birleştirmektedir. Ayrıca bu birleşim salt üretim esnasında kısıtlı kalmamakta tedarik zinciri noktasında olduğu kadar tüketim esnasında da meşgalenin içinde olanları ve söz konusu metaya meyli bulunanları bir arada tutmaktadır.[88] Sumer toplumunda ise ekonomik birlikteliğin oluşumunda üretim ve ticaret birlikteliğinden ziyade tek başına ticaret daha etkin olmuştur. Özellikle Güney Mezopotamya'nın dağlık araziden ve ormanlık alandan yoksun olması Sumerlileri taş, maden ve keresteden mahrum bırakmıştır. Bu mahrumiyet bölge halkını zorunlu olarak dışarıdan mal almaya itmiştir.[89] Lakin tarihi vesikalar ve arkeolojik kanıtlar göstermektedir ki, Sumer toplumu üretimden topyekûn uzak değildir. Nitekim onlar dokumacılık, dericilik, balıkçılık ve metallurji konusunda epey ileri gitmiş bir millettir.[90] Ticarette ve üretimde gerçekleşen bu ilerleyiş Sumer toplumuna salt ekonomik bir getiri değil, aynı zamanda medeni düzlemde de büyük bir kazanç sağlamış ve yazı sisteminin temelleri yine tapınak ekonomisi baz alınarak atılmıştır.[91] Öyle ki, Mezopotamya coğrafyasının hammadde bakımından yoksun olması bölgede erken zamanlardan itibaren takas usulünün yaygınlaşmasına ortam yaratmıştır. Özellikle iç ticaretteki takas tertibi beraberinde uzlaşmazlıkları da getirmiştir. Nitekim takasın bir ardılı olarak vade sisteminin de ekonomik düzlemde yer almasıyla söz konusu uzlaşmazlıklar daha da perçinleşmiştir. Zira bir malın ederinin vadesi dolduğunda başka bir malla karşılık bulması ve bazı durumlarda ticaret paydaşlarının takas vakti geldiğinde zihinlerinde kalan bilgilerin farklılık göstermesi söz konusu sıkıntıları büyütmüştür. Nihayetinde taraflar arasındaki uzlaşmazlıkları bertaraf etmek gayesiyle tapınak görevlileri yazılı kayıtlara ihtiyaç duymuştur.

[88] Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 93.
[89] F. Kınal, *a.g.e.*, s. 157.
[90] F. Kınal, *a.g.e.*, s. 164-168.
[91] Yusuf Kılıç, "Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, 2009, s. 126.

Böylece Sumer kâtipleri resmi ve resimli muhasebe sistemini geliştirmişlerdir. Sumerler MÖ 3200'lerde çivi yazısını icat etmeleriyle bu ilk muhasebe kayıtlarını tutarak yollarına devam etmişlerdir. Ekonomi temelli bu ilk kayıtlara bakıldığında Sumerlilerin kil tabletler üzerine bazı gündelik eşyaları (ev, kulübe, kap…vb), hayvanları (keçi, koyun, sığır, balık, kuş…vb) ya da insan organlarını (el, ayak, parmak, vb) form olarak nakşettikleri görülmektedir.[92] İhtiyaca binaen oluşturulmuş ve M.Ö. 4. binyılın sonlarına kadar kullanılmış olan bu ilk hesap çizelgeleri yazının kâşifi olan Sumerlilerin ilk resmi kayıtları olarak itibar görmektedir.[93] Sumer toplumunda bu kadar etkin olan ve etkisi nihayetinde yazı sisteminin dahi doğuşuna zemin hazırlayan ekonomik yapı Sumerlilerin atasözü ve deyimlerine de sirayet etmiştir.

Sumerliler her ne kadar tapınak temelli "teokratik devlet sosyalizmi" ile yönetiliyor olsalar da ekonomik noktada toplumsal sınıflaşmanın etkin bir biçimde varlığı söz konusudur.[94] Zira Sumerlilere ait olan pek çok atasözü ve deyim "zenginlik" ve "fakirlik" gibi sosyo-ekonomik sınıflara ait kavramları ihtiva etmektedir. Ekonomi literatüründe yer almış ve toplumsal düzende karşılık bulmuş olan "zenginlik" veyahut "fakirlik" kavramlarının temelinde kişilerin hayatlarını idame etmek ve neslini devam ettirebilmek için muhtaç olduğu ihtiyaçlarının temin edilip edilememesiyle alakalı kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yemek, içmek, giyinmek, barınmak, korunmak gibi temel ihtiyaçları genellikle toplumun büyük bir çoğunluğu kendi görgüleri dâhilinde temin edebilmektedir. Fakat bu temini gerçekleştiremeyenler yoksul ya da fakir olarak nitelendirilmektedir.[95] Meseleye dair atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Fakir yaşamaktansa ölmeli,*

Ekmeği olursa, tuzu olmaz,

Tuzu olursa, ekmeği olmaz,

Eti olursa, kuzusu olmaz,

[92] Füruzan Kınal, "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* S.12, Ankara 1969, s. 5-6.
[93] İrfan Albayrak, "Sembollerden Çiviyazısına Geçiş ve Yazının Anadolu'ya Gelişi", Anadolu Arşivleri, S.10, 2017, s. 19-20.
[94] Elvan Eser, Yusuf Kılıç, "Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.5, S.13, 2017, s. 424.
[95] Mahmut Bozan, "Yoksulluk Algısına Farklı Bir Bakış", *Bartın Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.8, S.15, 2017, s. 390.

Kuzusu olursa, eti olmaz".[96]

Bu aktarımdan anlaşıldığı kadarıyla Sumer toplumunda yadsınamayacak düzeyde bir toplumsal sınıflaşma vardır. Oysaki toplum ahenginin sağlanmasının birincil şartı ekonomik düzende sınıfların oluşmasına izin vermemekten ve şahısların yaşamsal ihtiyaçlarını temin edebilecekleri bir ekonomik düzenden geçmektedir.[97] Zira ihtiyaç kişinin herhangi bir metaya karşı duyduğu arzudur. Bu arzu tatmin edilmediği takdirde de kişi üzerinde ıstırap ve elem olarak karşılık bulacaktır.[98] Görüldüğü gibi yaşamsal ihtiyaçlarını temin edemeyen ve bu sebeple de fakir olarak nitelendirilen kişi için içinde bulunduğu ekonomik yoksunluğun yaşattığı ıstırap ve elem hali ölümle karşılık bulmalıdır denilmektedir.

Sumerlilere ait olan ve ekonomik yoksunluğun yarattığı olumsuz hal hakkında bilgi veren bir başka kaydın tercümesi de şu şekildedir:

"*Fakir adam gümüşünü kemirir durur*".[99]

Görünen o ki, Sumer toplumunda sosyal sınıflar var olsa da modern dönem algısında olduğu gibi tam bir yoksulluktan bahsedilmemektedir. Nitekim yukarıdaki deyimde fakir olarak nitelendirilen kişinin tam bir hiçliği söz konusu değildir. Zira az da olsa bir gümüşü olduğu ve bu gümüşün tükenmemesi için onu harcayamadığı dile getirilmektedir.

Böylesi bir gelir eşitsizliği tarihin hangi evresi olursa olsun her türlü toplumda istemsiz şekilde sınıflar arasında huzursuzluk doğuracaktır. Bu durumda zenginler kendi huzur ve emniyetleri için fakirlere, onları hayata tutunduracak kadar haz ortamı yaratmalılardır. Gerçekten de fakirlerin ihtiyaçlarının temininden doğacak olan hazzın yakalanabilmesi zenginlerin bu oranda bedel ödemelerine bağlıdır. Bozan bu bedeli "*zenginlerden fakirlere bir lütuf değil, fakirlerin zenginlerde kalmış olan alacağı*" şeklinde nitelendirmektedir.[100] Bu noktada Sumer toplumunda bedel ödemek istemeyen zenginlerin toplumun geneline yönelik bir telkin politikası güttüğü görülmektedir. Nitekim Sumer ileri gelenleri arasında atasözleri ve deyimlerin toplumda zuhur eden ya da edebilecek olan

[96] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 101.
[97] M. Bozan, a.g.m., s.390.
[98] M. Bozan, a.g.m., s. 393.
[99] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 101.
[100] M. Bozan, a.g.m., s.390.

çatışmalara çözüm bulabilmek gibi bir kabiliyetinin olduğu fark edilmiştir. Bu konuya dair kaydedilmiş olan atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Gümüşü çok olan mutlu olabilir,*

Arpası çok olan mutlu olabilir,

Fakat hiçbir şeyi olmayan rahat uyuyabilir".[101]

Böylesi bir atasözünün toplumun bir kesimi tarafından itibar edilir düzeyde kabul görmesi ve belki de sıklıkla dile getirilmesi Sumer toplumunda fakir diye nitelendirilen diğer zümreyi rahatsız etmiş gibi görünmektedir. Nitekim Sumerlilere ait olan atasözleri içerisinde yukarıdaki atasözüne reddiye konumunda bir başka sözle karşılaşılmaktadır. Söz konusu olan atasözünün tercümesi şu şekildedir:

"*Zenginlik zor ama yoksulluk her zaman elinizin altında*".[102]

Sumerliler sosyal hayatın her merhalesinde olduğu gibi ekonomik hayatta da etik ve ahlak kurallarına riayet edilmesini öğütlemişlerdir. Bu düsturu atasözü ve deyimlerine de yansıtmışlardır. Nitekim ticaret yazı öncesi dönemde de etkin bir biçimde insanoğlunun hayatında yer edinmiştir. Söz konusu dönemde ticaretin sağlıklı işleyişinde hiç şüphesiz ki, etik ve ahlak kuralları etkin rol oynamıştır. Zira yazı sistemi kadar para sisteminin de olmadığı veyahut yaygınlaşmadığı bu dönemde ticaret salt takas usulü üzerinden yapılmıştır. Lakin ihtiyaç duyulan metaya yönelik takası önerilen mal değer yönünden birbirine denklik göstermediği durumlarda verilen malın belli bir süre sonra değerinde iadesi talep edilmiştir. İşte bu yöntem de "ödünçlük" sistemini ortaya çıkarmıştır. Nitekim ekonomik sistemde ilerideki bir tarih taahhüt edilerek geri vermek veyahut geri almak üzere alınan ya da verilen metalar için kullanılan "ödünç" kavramı "borç" ve "borçlanma" şeklinde belki de takas usulü öncesinden beridir insanoğlu tarafından kullanılagelen bir ihtiyaç temin yöntemidir. Böylelikle ödünç kavramının ilk kullanım tarihine ve şekline atfen sürecin daha kısıtlı bir topluluk içerisinde gündelik ihtiyaçları kapsayan basit ödünç uygulamalar olduğunu söylemek gerekir.[103] Yazılı sistem yaygınlaşmadan evvel böylesi bir alışveriş üslubunun işleyişinde

[101] S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 101.
[102] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 49.
[103] Emin Bilgiç, Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç ve Ödünç Tabirleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.4, Ankara 1947, s. 419-420.

taahhüt edilen tarihte üstlenilen bedelin alıcı tarafa iadesinin eksiksiz ve tam zamanında yapılmasında garantör olarak muhtemelen tanrı görülmüştür. Zira bu tür bireysel borçlanmaların ödeme senetleri sözlü, şahidi ise tanrıdır. Sumer ticaret ahlakında kişilerin birbirine verdiği "söz" yani "kutsal üzerine yapılan ant" alışverişin her iki taraf için de sağlıklı yürümesi adına önemsenmiştir. Genellikle de ant edilen şeyin ödünç alınana yani borca sadakat üzerine olduğu görülmektedir. Meseleye dair Sumer kayıtlarında bulunan ve yargı içeren deyimin tercümesi şu şekildedir:

"*Ödünç aldığını vermiyorsun*".[104]

Sumerliler ticari etiği salt taraflar arasında değil, aynı zamanda toplumsal yapıda da gözetmişlerdir. Sumer atasözü ve deyimleri irdelendiğinde kazanç elde edenlerin eldeleri ile yetinmemesi, nankörlük[105] düzeyinde hallerinden şikâyet etmesi ve şükürsüzlükleri[106] veyahut kazancından ziyade sıklıkla kayıplarını gündeme getirmesi[107] etik dışı bir tutum olarak algılanmıştır. Meseleye dair kaydedilmiş olan deyimin tercümesi şu şeklidedir:

"*Bulduğun şeyden bahsetmiyorsun sadece kaybettiklerini anlatıyorsun*".[108]

Ekonomik yapıya dair kaydedilmiş bu söylem aynı zamanda semavi dinlerde yer alan nankörlük, şükür veyahut tevekkül gibi teolojik yaklaşımların Sumer toplumu ekonomisi içerisinde de etik ve ahlaki yansımalar olarak yer aldığını göstermektedir.

Sumer ekonomik hayatında kazançların yanı sıra harcamalar söz konusu olduğunda Sumerlilerin pek de tasarruftan yana bir tavrının olmadığı görülmektedir. Zira hane halkının hesapsızca yapacağı harcamaların bir noktadan sonra eldeki variyetle karşılık bulamayacağı bu hadisenin de icra ile sonuçlanacağına dair ikaz içeren deyimin tercümesi şu şekildedir:

---

[104] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 55.
[105] Nankör: Farsçada bulunan "nan" ekmek kelimesi ile "kur" görmeyen kör anlamındaki kelimelerden oluşan nankör elindekini inkâr eden anlamına gelen "nankur"dan türetilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Burak İnci, Nurten Kımter, "Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.51, 2021, s. 355-356.
[106] Şükürsüzlük: Sadece verili makamı yeterince övmemek ve şükran içinde olmamak değil verilen nimeti beğenmemek ya da az görmek de şükürsüzlük olarak ifade edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Esma Vatandaş, "Meslek Ahlâkında Liyakât, Şükür, Teslimiyet ve Samimiyet", *İş Ahlak Dergisi*, C.13, S.1, 2020, s. 182.
[107] Tevekkül: İnsanın sebeplere müracaat etmesinden sonra ortaya çıkacak duruma rıza göstermesi ve netice olumsuz olsa dâhi üzülmemesi ya da şikâyet etmemesi. Daha geniş bilgi için bkz. Kasım Karataşa-Mustafa Baloğlu, "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.19 S.1, 2019, s. 111.
[108] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 47.

"*Mülkün harcamaları icra memurunu mutlu etti*".[109]

Sumer toplumunda tasarruf karşıtı bu zihniyetin bir devamı olarak hayatın çok kısa olduğunu, bu kısa süreçte kişinin arzu ettiği her şeye sahip olması gerektiğini telkin eden başka kayıtlar da bulunmaktadır. Nitekim meseleye dair deyimin tercümesi şu şekildedir:

"*Öleceğiz, harcayalım*,

Uzun yaşayacağız, biriktirelim".[110]

Kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Sumerliler ne kadar uzun yaşarsanız yaşayın bu dünyadaki nihai sonun ölümle geleceğine inanmaktaydılar. Zira onlara göre ölümsüz olan hiç kimse yoktur ve nihayetinde her nefes ölümü tadacak ve ölüler diyarına mutlaka gidecektir. Meseleye dair en güzel açıklamayı içeren Sumer atasözünün tercümesi şu şekildedir.

"*Ölüler diyarında yemek yemeyen sadece bir yaban öküzüdür.*

Ölüler diyarında su içmeyen sadece bir ceylandır".[111]

[109] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 56.
[110] S. N. Kramer *a.g.e.*, s. 100.
[111] E. I. Gordon, *a.g.e.*, s. 55.

Sonuç

Toplumu var eden bireylerin uyum içerisinde yaşayabilmesi ve meseleler karşısında ortak paydada buluşabilmesi söz konusu toplumun kendi yararına ortaya koyduğu kuralların varlığına bağlıdır. Nitekim ananeler, tabular ve dikteler olarak karşılık bulan bu kurallar bütünü; dünya düzeninin ve toplumsal uyumun gerekliliğidir. Dahası bu kurallar, topluluğun devamı ve ferdin toplumsal aidiyeti için de zaruridir. Nizam için zorunluluk ihtiva eden ve fert üzerinde yaptırım gücü yüksek olan bu dikteler bir noktada tanrısal birer emir hüviyetindedir. Toplum felsefesinin birer yansıması konumundaki bu emirler toplumun kültürel bakiyesi olan mitler, efsaneler, destanlar, teolojik metinler, atasözleri ve deyimler aracılığıyla yine onun fertlerine tevdi edilmiş ve öğretilmiştir. İnsan aklının ve edebinin ürünü ve toplumsal nizamın neferleri konumunda bulunan bu öğretiler yine insan aklının ve kabiliyetinin öz evladı olan yazı aracılığıyla kaydedilerek ölümsüzleştirilmiştir. Bunlar arasında tecrübeler neticesinde birer kanı olarak doğan atasözleri ve deyimler gerek kelime dizimleri gerekse de toplumsal düzeyde gündelik hadiselere dair kuralları bildirmeleri ve ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklara dair çözüm önerileri sunmaları vesilesiyle kıymetli verilerdir. Bu kıymetli bakiyenin ilk kayıtlarına yazının kâşifi olan Sumerlilerin belgelerinde rastlanmaktadır. Lakin bilinmelidir ki, insanlık tarihi kadar eski ve emirleşmiş durumdaki bu kültür dikteleri; Sumerlilerden çok evvel de sözlü kurallar ve kanılar olarak insanoğlunun dünya düzlemindeki yol göstericileri olmuşlardır. Zira atasözleri ve deyimlere dair kaydedilen ilk veriler incelendiğinde Sumer toplumu için değer taşıyan bu bilgilerin ve kanıların bugün Anadolu coğrafyasında yine atasözleri ve deyimler aracılığıyla toplumsal düzende birebir itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Bu da göstermektedir ki, atasözleri ve deyimlerin ortaya koyduğu akli öğretiler faydacı yanlarıyla bugünün insanını olduğu kadar Sumerlileri ve onlardan önceki diğer pek çok toplumu etkilemiştir. Nihayetinde atasözü ve deyimler toplumsal hafızanın birikimi olmaları vesilesiyle kültürden ziyade medeniyet halkasını genişletmeleri yönünden de değerlidirler. Ayrıca atasözleri ve deyimlerin medeniyet yapılanmasındaki salt faydaları düstur aktarım noktasında olmamış, bunun yanı sıra yazı sistemimin Sumer memleketinden çıkarak başka memleketlere sirayet etmesine imkân sağlamışlardır.

Sumerlilere ait olan atasözleri ve deyimler incelendiğinde toplum felsefelerinin izleri sürülebilmektedir. Nitekim bunlardan Sumer aile mefhumunun oturduğu temelleri, evlilikten tarafların beklentileri, cinsiyetçi iş bölümü ve kadın-erkek ilişkisinin gündelik düzeyde işleyişi hakkında bilgi edinebilmek mümkündür. Bununla birlikte toplumsal düzende bireylerin hadiseler karşısında göstermesi gereken tutum veyahut da ortaya koyması gereken davranışın etik-ahlak ve vicdan yönünden doygunluğu ve bu diktelerin teolojik boyutu yine atasözleri ve deyimler üzerinden takip edilebilmektedir. Dahası atasözleri ve deyimlerden hareketle Sumer medeniyetinin şekillenmesinde etkin güç olan ekonomik hayatın toplum düzeyinde işleyişi ve topluma sirayet etmiş yazılı olmayan ekonomik kurallar hakkında da bilgi edinmek mümkündür.

Kaynaklar

AKDEMİR, A., *Toplum Felsefesi Açısından Ütopyalar*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk, Erzurum 1988.

AKGÜL, M., *Mitoloji ve Din*, (ed. Remzi Duran) Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.

AKKAŞ, İ., "Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı", *EKEV Akademi Dergisi*, ICOAEF Özel Sayısı, 2019, s.97-118.

AKSOY, Ö.A., "Atasözleri, Deyimler", *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1962, s.131-166.

AKTAŞ, K., "Etik-Ahlâk İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.2, 2014, s.22-32.

ALBAYRAK, İ. ve EROL H., "Sumerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı*, C.5, S.17 2018, s.153- 163.

ALBAYRAK, İ., "Sembollerden Çivi yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu'ya Gelişi", *Anadolu Arşivleri*, S.10, 2017, s.15-26.

ALSTER, B., & OSHİMA T., "A Sumerian Proverb Tablet in Geneva With Some Thoughts on Sumerian Proverb Collections", *Orientalia* , C.75, S.1, 2006, s.31-72.

ALTAYLI, S., "Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 25, 2010, s.125-134.

ALUŞ, Y. ve SELÇUKKAYA S., "Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.2, 2015, s.151-175.

ASLAN, Ş. ve UYAR S., "Güç: Kültürel Bağlamda Atasözleri ve Deyimler Açılımı", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.13, S.29, 2020, s.176-194.

BAŞGÖZ, İ., "Atasözleri Hakkında Atasözleri ya da Atasözlerinin Toplumsal Anlamı", (çev. Nurdan Tuhfe Toçoğlu), *Millî Folklor*, S. 70, 2006, s.85-91.

BİLGİÇ, E., "Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç Ve Ödünç Tabirleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.4, Ankara 1947, s.419-454.

BOZAN, M., "Yoksulluk Algısına Farklı Bir Bakış", *Bartın Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.8, S.15, 2017, s.389-410.

CAN, İ., "Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını", *Sistematik Aile Sosyolojisi*, (ed. Mustafa Aydın), Çizgi Kitapevi, Konya 2013, s. 65-86.

CAN, İ., "Moderniteden Postmoderniteye Ailenin Ontolojisi Ya Da Modern Çekirdek Aile Çerezleşiyor Mu?", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, (Ed. Mustafa Aydın), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s.21-82.

CANBULAT, N. ve ÇANKAYA Z.C., "Evli Bireylerin Öznel İyi Olma Düzeylerinin Yordanması", *Ege Eğitim Dergisi*, C.15, S.2, 2014, s.556-576.

CRAWFORD, H., *Sümer ve Sümerliler*, (çev. Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2010.
ÇAPAR, M., "Toplumsal Cinsiyet ve İşbölümü", *Bilim-Eğitim-Toplum Dergisi*, 2006, s.56-74.

ÇEÇEN, S. ve GÖKÇEK L.G, "Sumerce'de Kültür Tarihimize Dair İzler", *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.1, 2005, s.1-7.

ÇÖLEK, D., *Axel Honneth'in Toplum Felsefesinde Tanınma ve Özgürlük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

DOLGUN, U., *Toplum Bilim*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul.

DURMUŞ, İ., "Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı*, C.5, S.17, 2018, s.177-200.

ERBEK, E., BEŞTEPE E., AKAR H., ERADAMLAR N. ve ALPKAN R. L., "Evlilik Uyumu", *Düşünen Adam*, C.18, S.1, 2005, s.39-47.

ESER, E. ve KILIÇ Y., "Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.5, S.13, 2017, s.412-438.

GORDON, E.I., *Sumerian Proverbs: Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1959.

HATUN, S., "Şah Veliyyullah'ın Toplum Felsefesi (Kısa Bir Değerlendirme), (çev. Sıddık Yüksel), *Ondokuz Mayıs Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, Samsun 1988, s.253-266.

HROUDA, B., *Mezopotamya*, (çev. Zehra Aksu Yılmazer), Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

İNCİ, B. ve KIMTER N., "Nankörlük Psikolojisi ve Dindarlık Üzerine Deneysel Bir Çalışma", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 51, 2021, s.353-384.

KARATAŞA, K. ve BALOĞLU M., "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.19, S.1, 2019, s.110-117.

KILIÇ, Y. ve ESER, E., "Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar", *Belgi Dergisi*, S. 11, 2016, s.133-150.

KILIÇ, Y. ve ESER, E., "Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)'nun Eskiçağ Yakındoğu Toplumlarının Kültürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı*, C.5, S.17, 2018, s.29-60.

KILIÇ, Y., "Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, 2009, s.122-151.

KINAL, F., "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* S. 12, Ankara 1969, s.1-15.

KINAL, F., *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

KÖKSAL, B. ve İLHAN T., "Evlilik Rol Beklentileri Ölçeğinin Geliştirilmesi", *Ege Eğitim Dergisi*, C.19, S.1, 2018, s.300- 319.

KRAMER, S.N., *Tarih Sumer'de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), TTK Yayınları, Ankara 1998.

LANDSBERGER, B., "Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu", (çev. Mebrure Osman Tosun), *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.3, Ankara 1944, s.419-437.

LANDSBERGER, B., "Sümerler", (çev. Mebrure Osman Tosun), *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.5, Ankara 1944, s.89-102.

LANDSBERGER, B., "Sümerlilerin Kültür Sahasındaki Başarıları", (çev Mebrure Osman Tosun), *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.3, S.2, Ankara 1945, s.137-158.

MEMİŞ, E., *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitapevi, Bursa 2006.

ÖZBAY, F., *Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri*, Türkiye Aile Yapısı Araştırması İleri Analiz Raporu Ankara: TC Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İPSOS, Ankara 2014.

ÖZDEMİR, P., "Ailelerin Üzerinde Durduğu Fay Hattı: Aile Huzuru, Nitel Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.51, 2020, s.18-49.

ÖZEN, Y., "Etik Mi? Ahlak Mı? Modernite Mi? Medeniyet Mi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.5, 2011, s.63-87.

SAĞLAM, M.Y., "Atasözleri ve Deyimlerde İmgelem", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S.1, s.45-51.

SÖNMEZ, Ö.A., "Gelin Kaynana Çatışması Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.19, 2019, s.1159-1201.

TOPDEMİR, H. G., "Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?", *Türk Kütüphaneciliği*, C.23, S.1, 2009, s.119-133.

TÜM, G., "Atasözlerinin Değişik Kültür Ve Dilleri Anlamadaki Rolü", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* C. 5, S. 4, 2010, s.663-678.

ÜLKEN, H. Z., *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

ÜLKEN, H. Z., *Sosyoloji Sözlüğü*, Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, İstanbul 1969.

VATANDAŞ, E., "Meslek Ahlâkında Liyakât, Şükür, Teslimiyet ve Samimiyet", *İş Ahlak Dergisi*, C.13, S.1, 2020, s.179-186.

ZİSKİND, J.R., "The Sumerian Problem", *The History Teacher*, C.5, S.2, 1972, s.34-41.

Elektronik Kaynaklar

"Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak": https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).

"Doğmamış çocuğa don biçmek": https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).

"Ayağını yorganına göre uzatmak": https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).

"Bol bol yiyen, bel bel bakar": https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).

"Ye kürküm ye": https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).

"Terzi kendi söküğünü dikemez": https://sozluk.gov.tr/ (11.02.2021).